

Ami a püspöki kar körleveléből kimaradt

SOMFAI BÉLA

Sárszentmiklóson született 1932-ben. 1952-től jezsuita szerzetes, 1961-ben szentelték pappá. Jelenleg a Torontói Egyetem, a Szegedi Hittudományi Főiskola, a Szentgyörgyi Albert és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem tanára.

Külső és belső fórum

Az egyházi „közjó” védelme

A cím nem a nagy horderejű és alapos munkával előkészített körlevelben esetleg található tévedésre utal. Induljunk ki abból a sajnálatos tényből, hogy a modern világ föllázította a házassági köteleket is. Magyarországon 1 000 megkötött házasságból 510 felbomlik, a vallásuk gyakorlásában elkötelezett keresztények esetében 255. Természetesen ez a kisebb szám is nagyon fontos pasztorális problémára utal. A második házasságban élők pasztorális szolgáltatának egy alig ismert és még kevésbé gyakorolt lehetőségével kívánok foglalkozni. Mindenekelőtt néhány bevezető megjegyzésre van szükség.

Az első megjegyzés az úgynevezett külső és belső fórum közötti különbségre vonatkozik. A világi kormányzat a politikai közösség tagjainak jogait és kötelességeit, valamint a közjó megvalósulása és védelme érdekében szükséges feladatokat a törvényhozó és végrehajtó hatalom eszközeivel végzi. Ez a tevékenység nyilvános, egyházi jogi kifejezést használva a „külső” fórumon zajlik. Az egyház küldetésének teljesítésében ugyanezeket a feladatokat két fórumon gyakorolja. A külsőn a világi kormányzathoz hasonlóan törvényekkel szabályozza küldetésének végrehajtását, a tanító és megszentelő szolgálat végzését, valamint az egyház tagjai között a jogok és kötelességek megfelelő elosztását. A hozott törvények, a világi törvényekhez hasonlóan általános érvénnyel rendelkeznek anélkül, hogy figyelembe tudnák venni az összes olyan körülményt, amelyek a kérdéses törvény alkalmazását befolyásolhatják. Mindkét kormányzat bíróságokra hárítja az ilyen esetek tisztázását.

Így egyházi bíróságok döntésére van bízva olyan házasságok érvényességének elbírálása, amelyek esetében megkötésüket érvénytelenítő körülmény lehetősége merült föl fölbomlásuk után. A világi bíróságok eljárásához hasonlóan az ilyen házasságok érvényességének elbírálásához is külső fórumon elfogadható bizonyítékokra van szükség. Amennyiben ezek az általános egyházi jog előírásai alapján a házasság érvénytelenségét bizonyítják, a bíróság meghozza a *semmisségi határozatot*, amely kimondja, hogy az adott esetben szentségi házasság *sohasem jött létre*. Ez a döntés, éppúgy, mint minden házasság, a külső fórumon, a nyilvánosság előtt történik, és lehetővé teszi egy esetleges szentségi házasság templomban történő megkötését anélkül, hogy az „botrányt”, megütközés okozna. Más szóval egy ilyen döntésnek két célja van, egyrészt megállapítja a perben érintett felek (vagy legalább

az egyik fél) szabadságát házasságkötésre, és megvédi a házasság felbonthatatlanságára vonatkozó keresztény meggyőződést is. A külső fórumon meghozott döntés elsődleges feladata tehát az egyházi „közjó” védelme; a házasság felbonthatatlanságának és a szentség felvételéhez való jog szabadságának biztosítása. Közvetve azonban védi az érintett felek lelki javát is, amennyiben lehetővé teszi számukra a házasság szentségéből fakadó kegyelmi javak megszerzését.

A *belső fórumon* az egyház elsősorban a kiengesztelődés szentségének kiszolgáltatásán keresztül gyakorolja küldetését. Ebben a tevékenységben megfordul a fontossági sorrend. A hívek lelki javának, üdvösségének biztosítása az elsődleges cél, az egyházi közjó a másodlagos. A legfontosabb feladat a megtért bűnös visszafogadása a hívők közösségébe, az eucharisztikus ünneplésben való teljes jogú részvételének biztosítása. Bizonyos értelemben ez is bírói tevékenység, amennyiben a pap elfogadja a hívő lelkiismeretében Isten és az egyház előtt tett tanúbizonyosságát, és megállapítja az eucharisztikus közösségbe való visszatérésének feltételeit. A megtért bűnös jó példáján és lelki gazdagodásán keresztül azonban *közvetve* az egész egyház javát is szolgálja ez a tevékenység. Ezen a fórumon az első házasság érvénytelenségére vonatkozó, Isten előtt tett tanúbizonyosság figyelembevételére is lehetőség van olyan esetekben, amikor a külső fórumon, a házassági bíróság előtt az érvénytelenítő tényezőket nem lehet elfogadhatóan bizonyítani (például nincsenek tanúk stb.). Amennyiben a pap a gyónó házasságára vonatkozó tanúbizonyossága alapján arra a megalapozott következtetésre jut, hogy az nem volt érvényes, noha templomban kötötték meg, föloldozhatja a gyónót, és az eucharisztikus asztal közösségébe is visszafogadhatja bizonyos föltételek mellett. Ezek között a legfontosabb és a legnehezebben megvalósítható az a követelmény, hogy ezzel a hívő ne okozzon a külső fórumon a hívek számára botrányt. Az ilyen döntés ugyanis csak a belső fórumon érvényesül, azt nem lehet közzé tenni. Ez ugyanis a gyónásban tett vallomás feltárását jelentené. Ezért egy szentségi házasság nyilvános, templomban történő megkötése soha sem válik lehetővé ezen az alapon. Ennek a megállapításnak a részleteit fogjuk a továbbiakban megvizsgálni.

A házasság a bizánci hagyományban

Röviden meg kell említeni azt a kevésbé ismert tény is, hogy a házasság felbonthatatlanságára vonatkozóan két hagyomány él az egyházban. Az egyik a bizánci, amelyet ma az ortodox egyházak követnek, a másik pedig a latin egyházé. A bizánci hagyomány szerint a házasság szentségét nem a házasságot megkötők szolgáltatják ki egymásnak szabad beleegyezésük kijelentésével, hanem a pap. Ennek jele a házasodók megkoronázása. Ebből az következik, hogy amit az egyház megköt, azt föl is oldhatja. Bizonyos esetekben az ortodox egyházak tehát hajlandók a szentségi házasság fölbomlásában ártatlan félnek egy második házasság templomban történő megkötését megengedni. Ennek a liturgiája

azonban nem annak ünnepegyességét, hanem penitenciális jellegét hangsúlyozza. Talán úgy is lehetne ezt mondani, hogy az ortodox egyházak liturgiájukban mintegy megbocsátják az első házasság felbomlásával okozott személyes, közösségi és lelki kárt. A második házasság szentségi jellegével kapcsolatos kérdésekre most nem térek ki.

A házasság a latin hagyomány szerint

A latin egyház ezzel szemben a teremtésre vonatkozó bibliai tanításra megy vissza, és Jézus idevonatkozó szavaival magyarázza gyakorlatát. Isten kezdetben férfinak és nőnek teremtette az embert. A férfi feleségéért elhagyja apját és anyját, és a kettő egy testté lesz. Amit Isten egybekötött, ember ne válassa szét (Mt 19,6; Mk 10,9). Ez a jézusi tanítás közvetlenül a házasság fölbonthatásának a mózesi törvényben megengedett lehetőségét érvényteleníti, de ezt az őskinyilatkoztatásra való hivatkozással teszi, és egy általános, minden emberre érvényes szabályt idéz. A latin egyház meggyőződése szerint tehát a házasság felbonthatatlansága annak Isten adta természetében gyökerezik. Azt nem az egyház, hanem a felek szolgáltatják ki egymásnak. A második házasságban élők pasztorális szolgálatának lehetőségeit tehát az első házasság érvényessége vagy érvénytelensége szabja meg. Fontos azonban azt is tudnunk, hogy a Trentói zsinat, amely a latin egyház hagyományát megszilárdította, *nem akarta tanításával elítélni a keleti egyház gyakorlatát* (DS 1807.).

A II. Vatikáni zsinat tanítása

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a II. Vatikáni zsinat lényegesen gazdagította az egyháznak a házasságra vonatkozó tanítását. Azt nem szerződésnek, hanem „élet és szeretetközösségnek” nevezte, amely abból az emberi aktusból keletkezik, „amellyel a házastársak egymásnak adják önmagukat, és elfogadják a másikat”. Ez a „bensőséges egyesülés” a házastársak teljes hűségét követeli meg, és „sürgeti, hogy felbonthatatlan legyen szent egységük”. Az így létrejövő szent intézménynek maga az Isten a szerzője, és ezen a szentségen keresztül „találkozik az emberiség Megváltója és az egyház Jegyese a keresztény hitvestársakkal”. A házastársak szerelmének a „legszebb ajándéka a gyermek”, de a házasságnak nem csak az életadás a rendeltetése. Az „teljes életközösség marad, megőrzi értékét és felbonthatatlanságát” akkor is, ha „nélkülözniük kell a sok esetben forrón óhajtott gyermeket”. A zsinat tehát a gyermekáldást a házastársi szerelem gyümölcseinek tekinti, és nem tanítja a házasság elsődleges és másodlagos céljai közötti különbséget sem, ami mintegy harminc évvel korábban még nagyon fontos szerepet kapott XI. Piusz pápa házasságról szóló enciklikájában. Más szóval a zsinat visszautasított minden olyan javaslatot, mely XI. Piusznak ezt a tanítását a *Gaudium et spes* szövegébe be kívánta illeszteni. Az „elhálás” jogi fogalma helyett a szentség létrejöttét a házastársak kölcsönös önátadásával és egymás iránti teljes hűségével jelöli meg. A zsinat tanításában a házasság hagyományos jogi és intézményes szemléletét üdvtörténeti szemléletmód váltja föl. A házastársak gazdago-

dó és mélyülő házassági kapcsolatukon keresztül jelképezik Krisztus és az egyház közötti felbonthatatlan kapcsolatot; így a házasság szentségében „Az igazi házastársi szerelem az istenszeretet megnyilatkozása lesz” (GS 48-51.).

Az elváltak pasztorális gondozására a zsinat utáni évtizedekben fokozódó figyelem fordult. Az Amerikai Kánonjogi Társaság egy tanulmányi projektet is létrehozott, amelynek célja a kérdés teológiai és kánonjogi feldolgozása volt. Ennek keretében dolgozta ki Órsy László a ma is használt alapvető különbséget a második házassággal létrejövő *jogi konfliktus* és *személyes kényszerhelyzet* esetei között. A *jogi konfliktus* abból ered, hogy a korábbi házasság ugyan érvénytelen volt, de elháríthatatlan okok miatt kánonjogi kritériumokkal ez nem bizonyítható az egyház házassági bíróságai előtt. Ebből a tényből a *külső és belső fórum között* megoldhatatlan ellentét jön létre. A kánonjog feltételezi a templomban megkötött házasság érvényességét; ezért annak semmisségét meg kell állapítani, mielőtt a templomban egy másik megkötését engedélyezi (CIC 1060, 1085.2.). Ugyanakkor a házasság megkötése alapvető emberi jog, a szentségi házasság megkötése pedig minden megkeresztelt ember joga. Mindkettő felülmúlja az egyházjog megszorító rendelkezését. Ennek a jognak a gyakorlását lehetővé tévő bizonyíték azonban csak a belső fórumon áll rendelkezésre. Ebben rejlik a jogi konfliktus lényege. A *személyes kényszerhelyzet* esetében az első házasság feltehetően érvényes volt, de emberi tényezőit tekintve végérvényesen megszűnt, szétesett. Az egyik fél minden szempontból sikeres második házasságot kötött, de a maga és gyermekei lelki javától indítva szeretne visszatérni az egyházi közösséghez és a szentségek használatához. Második házasságának fölbontását azonban gyakorlatilag lehetetlennek tekinti. Ez ugyanis túlságosan sok áldozatot követelne a második kapcsolat tagjai számára.¹

¹Ladislav Orsy: *Conflict between the internal and the external forum*, *The Jurist*, 30, (1970), 114.

A zsinat után, az 1980-ban megtartott Püspöki Szinóduson az elváltak és újránházasodottak pasztorális gondozásának fontossága is napirendre került. 1981-ben II. János Pál pápa *Familiaris consortio* című apostoli exhortációjában magáévá tette a Szinódus véleményét a pasztorációs szolgálat fontosságára vonatkozóan. Hangsúlyozta, hogy a második házasságban élőknek helye van a hívők közösségében. Bátorította őket arra, hogy kapcsolódjanak be az egyház liturgikus életébe, és tartsanak bűnbánatot is. Megállapította, hogy a pasztorális szolgálatban figyelembe kell venni a második házasságok különböző helyzetét is. „Másképpen kell tekinteni” azokat, akiket teljesen igazságtalanul elhagyott élettársuk, más helyzetben vannak azok, „akik saját súlyos bűnükkel feldúlták a kánonjogilag érvényes házasságukat”. Végül olyanok is vannak, akik „lelkiismeretükben biztosak afelől, hogy az előző, helyrehozhatatlanul tönkrement házasság soha nem volt érvényes”. A második házasság helyzetétől függetlenül mindazok szá-

mára, akik személyes kényszerhelyzetben lévén „nem tehetnek eleget a szétválás követelményének,” a szentáldozás csak akkor lehetséges, „ha tartózkodnak azoktól a cselekedetektől, melyek csak a házastársakat illetik meg”. A tilalmat nem a második házasság bűnösségével magyarázza. Ilyen kifejezés vagy vadházasságra való utalás nem található a megnyilatkozásban. A született gyermekek sem törvénytelenek. Vallásos nevelésük a szülőknek és az egyháznak egyaránt fontos feladata. Az Úr asztalához azért nem járulhatnak, mivel „állapotuk és életkörülményeik objektíven ellentmondanak annak a Krisztus és egyháza közötti szeretetnek (és egységnek), melyet az Eucharisztia jelez és megvalósít”.² Ha ebben a helyzetben áldozhatnának, az a hívekben a házasság felbonthatatlanságával kapcsolatban zavart és kételyt támaszthatna. A pápa nem foglalkozott azzal a gyakorlati problémával, hogy ugyanez a kétely akkor is felmerülhet, ha az úgynevezett József-házasságban élők megáldoznak. A szexuális absztinencia ténye ugyanis nem közbeszéd tárgya, és a lelkipásztor sem beszélhet arról, hogy ezek a hívek lelkiismeretükben milyen megoldást választottak helyzetük rendezéséhez. Az érvénytelennek vélt első házasságot az érintett felek vizsgáltassák meg az egyház házassági bíróságaival, mondta a pápa. A jogi konfliktus kérdésével azonban nem foglalkozott. Az elmúlt két évtizedben a pápa álláspontjának következetességével és teológiai indoklásával kapcsolatban nagyon sok kérdés merült föl a teológiai irodalomban. Vita tárgya az is, mennyire lehet összeegyeztetni azt a Vatikáni zsinat házasságról szóló tanításával. Jól ismert a három észak-rajnai püspök körlevele is, amelynek helyességét a Hittani Kongregáció kétségbe vonta.

E vitáknak az elkerülése lehetett az egyik oka annak, hogy a püspökkari körlevél leegyszerűsítette a kérdés tárgyalását. A templomban megkötött házasság csak akkor érvényes, mondja a nyilatkozat, ha „...a felek Isten tervei szerint kötnek házasságot, azaz eldöntötték, hogy életüket visszavonhatatlan megegyezéssel, felbonthatatlan szerelmükkel és hűségükkel feltétel nélkül összekötik”, és nyitottak a gyermek vállalására is. Ha a templomban megkötött házasság fölbomlása után kétely merül föl annak érvényességéről, azt az egyházi bíróság megvizsgálja. Amennyiben érvénytelennek nyilvánítja, evvel engedélyt ad egy érvényes házasság megkötéséhez. Ha egy érvényes házasság tönkrement, és polgári házasságot kötöttek, akkor a hívők nem gyónhatnak és nem áldozhatnak; így lesznek „fájdalmas tanúi a házasság felbonthatatlanságának”.³ A körlevél nem említi meg a szexuális absztinencia lehetőségét, és nem beszél a jogi konfliktus eseteiről sem, amikor az első házasság érvénytelenségét csak a belső fórumon lehet bizonyítani.

A pápa exhortációja csak az érvénytelen második házasságban élők feloldozásának főnt említett feltételéről beszél. Nem volt szüksége arra, hogy az elvált, de újra nem házasodottakkal is foglalkozzék. A feloldozásnak és áldozásnak ugyanis ilyen esetekben

²II. János Pál pápa:
Familiaris Consortio,
Szent István Társulat,
1982, 134-136.

³MKPK: *A boldogabb
családokért!*,
Budapest, 1999, 58-59.

sem teológiai, sem egyházfegyelmi nehézsége nincsen. Lényegében hasonló a helyzet az első házasságukat lelkiismeretükben érvénytelennek tartó, de második házasságban élő gyónók esetében is. Ezt kell most részletesebben kifejteni.

A kérdés az, hogy egy polgári házasság megkötése esetén járhatnak-e az utóbbi helyzetben lévők a szentségekhez olyankor, amikor a külső fórumon, az egyházi bíróságok előtt az érvénytelenség nem bizonyítható? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy ilyen eset sok van. Hosszú magyarországi gyakorlattal rendelkező lelkipásztorok megerősítik ezt a véleményt. A körlevél az „Isten tervei szerint megkötött házasság” érvényességét *a visszavonhatatlan megegyezés, a felbonthatatlan szerelem és hűség, a feltétel nélküli egymás iránti elkötelezettség, valamint a gyermek vállalására való hajlandóság* általános feltételeivel jelöli meg. Természetesen ide kell sorolni a kánonjogban konkrétan megfogalmazott bontó akadályokat is minden olyan esetben, amikor azok a külső fórumon nem bizonyíthatók. A körlevélben említett feltételek valamelyike valószínűleg fölmerül sok házasulandó lelkében kétely vagy emberi gyöngegségtől való félelem formájában. Ezek nem tekinthetők az érvénytelenség belső fórumon elfogadható bizonyítékának. Amint a magyar közmondás mondja, „hosszú alku a házasság”. Az egy testté válás bibliai jelképének megvalósulása hosszabb idő eredménye, valójában egy egész élet kell hozzá. Feszültségek, válságok minden házasságban előfordulnak. Ezek sem teremtik meg a jogi konfliktus helyzetét. A mi kérdésünk csak a második házasságban élők esetében létezik.

A gyermekvállalás kérdése

Fordított helyzet is lehetséges. Például a gyermekvállalás őszinte szándéka a házasság megkötésekor legtöbbször megvan, de később fölmerülő *szubjektív nehézségek* késleltethetik, és végül meg is akadályozhatják a szándék végrehajtását. A nehézség szubjektív jellege lényegében azt jelenti, hogy csak az adott házasság esetében jelentkezett. Hasonló nehézség egy másik házaspár életében vagy nem jelentkezett, vagy nem tekintették döntő fontosságúnak. Az a tény, hogy ilyen körülmények miatt a házasság folyamán nem vállalnak gyermeket, szintén nem perdöntő érv a belső fórumon.

Mivel a lelkiismeretben meghozott egyéni ítéletről van szó, általában érvényes példát nem lehet hozni. Fontos jele a házasság érvénytelenségének az a meggyőződés, hogy kezdettől léteztek ezek a problémák. Talán a legátfogóbb meghatározással azt lehetne mondani, hogy *a megkeresztelt, de hitetlen ember felbomlott házassága* a legjellemzőbb és valószínűleg a leggyakoribb esete a belső fórumon lehetséges megoldásnak. Sarkított példát használva: az a személy, akit ugyan a nagymamája titokban megkereszteltetett, de vallásos életet nem gyakorló családban nőtt föl, részesült ugyan valamilyen templomi hitoktatásban elemista korában, bérmlási és házassági előkészületen is részt vett, de középiskolás korában vagy felnőtté válásának küszöbére már elvesztett minden vallásos

A második házasság problémája

érdeklődést, nagyon valószínű, hogy nem képes a szentség lényeges elemeinek felfogására, átélésére, még esetleges jó szándék esetén sem. Ha ilyen élettörténet adja meg a hátteret egy templomban megkötött házasság felbomlásához, a körlevélben említett bármelyik feltétel nagyon valószínűvé teszi annak érvénytelenségét.

Fontos az is, hogy a felbomlott házasság minden problémája rendeződjen a külső fórumon, például a gyermekek nevelése, eltartása, a tulajdon igazságos megosztása, általános emberi szinten a volt házások között kialakult harag, keserűség elsimulása. Természetesen a második házasságban élő mindkét félnek legalább a belső fórumon, azaz lelkiismeretében, szabadnak kell lennie a szentségi házasság felvételére. Ez nemcsak a kánonjogban lefektetett akadályok hiányát jelenti, hanem azt is, hogy mindketten nyugodt lelkiismerettel el tudják fogadni, sőt igényeljük a belső fórumon történő megoldást, a feloldozást és az áldozás lehetőségét. Azt is gondosan mérlegelni kell, hogy az átélt keserű tapasztalatok fényében a múltból alkotott ítélet megváltozik. Befolyásolja azt a második házasság sikerének élménye is. Lelkiismeretben emberileg biztosnak tekinthető ítéletre van tehát szükség, amely képes az önámítás veszélyével is leszámolni. Becsapható-e a pap ilyen esetekben? Minden bizonnyal. A lehetőség mindkét fórumon egyaránt fennáll. A belső fórumon azonban könnyebb megmagyarázni azt, hogy az örök üdvösség biztosítása forog kockán.

Miért nem lehet a második házasságot templomban megkötöni? A bevezetőben említett okon kívül van egy másik szempont is, amely véleményem szerint ha nem is feleslegessé, de elfogadhatóvá teszi a templomi szertartás hiányát. Az Egyházi Törvénykönyv 1116. kánonja a házasság rendkívüli formájáról beszél. Ez megállapítja az első paragrafusban:

„Ha nem lehet jelen vagy nem közelíthető meg súlyos nehézség nélkül a jog szerint illetékes közreműködő, akkor a valódi házasságot kötni szándékozók érvényesen és megengedetten megkötik házasságukat csupán tanúk jelenlétében:

1. halálveszély esetén;

2. halálveszély nélkül is, ha ésszerűen előrelátható, hogy a körülmények egy hónapon belül nem változnak.”

Ezt a kánont a halálveszélyen kívül a fizikai vagy morális lehetetlenség eseteire alkalmazzák a jog magyarázóik: ilyenek a háború, a nagy távolság vagy vallásüldözés, amely lehetetlenné teszi a meghatalmazott pap vagy diakónus házasságkötésen való részvételét és más hasonló körülmény. Nem sorolják ide azokat az eseteket, amikor valamilyen egyházi tilalom akadályozza meg a hivatalos tanú részvételét. Őrsy László fent említett megállapítása alapján figyelembe kell azonban venni azt a tényt is, hogy a házasságkötés természet adta jog, és minden megkereszteltnek joga van a szentségi házasság felvételére is. Ez alapvető jog, amely a törvénykönyv megszorító rendelkezéseivel szemben előnyben ré-

szesül. Így tehát azt is lehet állítani, hogy az itt idézett kánon értelmében a civil házasságot az egyház érvényesnek ismeri el. A templomi szertartás megtartására azonban csak a külső fórumon megtörtént bírósági nyilatkozat esetében kerülhet sor. Ugyanez az elv alkalmazható az egyházi bíróságok elé terjesztett esetekben is, amikor a semmisségi ítélet jogilag megalapozott ugyan, de az eljárás elhúzódása miatt a döntés meghozatala túlságosan sok időt vesz igénybe. Ilyen késedelem sajnos nem ritka, ez azonban nem elegendő ok ahhoz, hogy megtagadják a polgári házasságban élő fél igényét a szentségek vételére. Összefoglalva ezt a kissé bonyolult megfontolást, jogi konfliktus esetén feltehető a polgári házasság érvényessége a fenti megfontolások fényében. Sajnos részletes irodalom hiányában erről a lehetőségről többet nem lehet mondani. Tény azonban, hogy lelkipásztori feladatukat lelkiismeretesen gyakorló és megfelelő teológiai képzettséggel rendelkező papok biztosítják ezt a lehetőséget a gyónók számára.

A botrány kerülése

Végül a botrány elkerüléséről kell beszélnünk és arról, hogy a pápának vagy a megyéspüspöknek miért kell hallgatnia az egyházi nyilvánosság előtt erről a fontos kérdésről. A botrány elkerülésére azt ajánlják rendszerint, hogy az Úr asztalához csak olyan helyen járuljanak az így föloldozott hívek, ahol első felbomlott házasságuk ténye nem közismert. Nagyobb városokban ez aránylag könnyen megvalósítható feltétel, kisebb közösségekben ennek nem lehet eleget tenni. Emberileg az is elkerülhetetlen, hogy az érintett felek beszéljenek erről barátaiknak és rokonaiknak. A gyakorlat tehát ismertté válik. Esetleges káros hatásának megelőzése csak érthető és megbízható felvilágosítással biztosítható. Templomi homíliák már csak rövidségük miatt sem adnak megfelelő keretet ilyen tevékenységhez, a házassági előkészítés pedig végképp rossz alkalom lenne rá. A kérdés ismertetése középiskolai hitoktatásnak, kiscsoportos lelkipásztori munkának vagy felnőttoktatásnak, valamint az elváltak és újrَاهázasodottak számára megszervezett pasztorális tevékenységnek lehet szerves része. Az ilyen tevékenységet egyébként a pápa és a püspöki kar egyaránt sürgeti. Ezek után jogosan fölmerül a kérdés, vajon nem lenne-e egyszerűbb megoldás egy idevonatkozó hivatalos egyházi közlemény megtétele? Két megfontolás indokolja a nemleges választ. A belső fórumon hozott döntés személyes és egyedi jellegű. Csak az érintett személy esetére vonatkozik, más esetekre nem alkalmazható kivételes megoldási lehetőség ez. Kivételekre azonban nem lehet törvényt alapozni. Amit a pápa az egész egyház számára és a megyéspüspök egyházmegyéje számára hivatalosan megállapít ilyen kérdésben, az nem magánvélemény, nem is pasztorális tanács, hanem hivatalos egyházi álláspont, törvény. Egy ilyen törvény azonban nemhogy megoldaná, hanem élezné és növelné a már fennálló jogi konfliktust. Ezért maradt ki ez a kérdés a püspöki kar gondosan összeállított körleveléből.